

Components of the ideal pattern of parent communication with adolescent Naser Bahonar¹ | Reza Amini Harandi²

DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.67.2.3

Abstract

Parent-adolescent conflicts are one of the most important problems of adolescence in the family system, which has various consequences in terms of their personal and social development. In formulating this problem, the communication model of parents with adolescent is considered one of the main factors and variables in this field. The current research was conducted with the aim of identifying the main components of the ideal pattern of communication between parents and adolescents in the family. The method of this research is qualitative and a semi-structured interview was used to collect information. The type of sampling was purposeful and continued until theoretical saturation was reached. The interviewees were purposefully selected from experts and specialists in communication sciences, psychology, Educational and Islamic sciences. To analyze the data obtained from the interview, thematic analysis method was used by the Attride- Stirling method. In the analysis process that was done using Maxqda2020 software, three global themes and eight organizing themes were obtained. The global themes and, in other words, the main components of the ideal pattern of communication between parents and adolescents include "Maintain intimacy", "giving dignity" and "giving responsibility". Based on the results obtained, cultural-communication institutions should, in addition to educating and empowering families in the field of the ideal way to communicate with adolescent, promote a positive and opportunity-oriented view of this stage in the society correct representation of adolescence in the media.

Keywords: adolescence, family, interpersonal communication, parent-adolescent conflict, thematic analysis.

Research Paper

Received:
09 December 2023Revised:
15 March 2024Accepted:
09 June 2024Published:
09 June 2024

P.P: 35-56

ISSN: 2645-4955
E-ISSN: 2645-5269

1. Professor, Department of Communication and Propaganda, Faculty of Islamic Studies, Culture and Communication, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.
2. Corresponding Author: Ph.D. student of Culture and Communication, Faculty of Islamic Studies, Culture and Communication, Imam Sadeq University, Tehran, Iran. r.aminiharandi@gmail.com

Cite this Paper: Bahonar'N & Amini Harandi' R. Components of the ideal pattern of parent communication with adolescent. The Women and Families Cultural-Educational, 67(2), 35–56.

Publisher: Imam Hussein University **Authors**

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۲۰

صص: ۵۶-۳۵

شابا چاپ: ۴۶۴۵- ۴۹۵۵

الکترونیکی: ۴۶۴۵- ۵۲۶۹

مؤلفه‌های الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان: مطالعه کیفی

ناصر باهنر^۱ | رضا امینی هرندی^۲

چکیده

تعارضات والدین - نوجوان، از مهم‌ترین مسائل این مقطع در نظام خانواده است که پیامدهای مختلفی در زمینه رشد فردی و اجتماعی آنها به همراه دارد. در صورت‌بندی این مسئله، مدل ارتباطی والدین با نوجوانان، از عوامل و متغیرهای اصلی در این زمینه محسوب می‌شود. پژوهش حاضر با هدف احصاء مؤلفه‌های اصلی الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان در خانواده انجام شد. روش این پژوهش کیفی بوده و برای جمع‌آوری اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته استفاده شده است. نوع نمونه‌گیری هدفمند بوده و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. مصاحبه‌شونده‌ها به‌صورت هدفمند از بین کارشناسان و متخصصان علوم ارتباطات، روان‌شناسی و علوم تربیتی و معارف اسلامی انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه نیز، روش تحلیل مضمون به روش آتراید - استرلینگ به کار گرفته شد. در فرآیند تحلیل که با استفاده از نرم‌افزار Maxqda2020 انجام گرفت، سه مضمون فراگیر و هشت مضمون سازمان‌دهنده بدست آمد. مضامین فراگیر و به بیان دیگر مؤلفه‌های اصلی الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان شامل «حفظ صمیمیت»، «کرامت‌بخشی» و «مسئولیت‌بخشی» می‌شود. بر اساس نتایج به‌دست آمده، نهادهای فرهنگی - ارتباطی می‌بایست علاوه بر آموزش و توانمندسازی خانواده‌ها در زمینه نحوه مطلوب ارتباط با فرزند نوجوان، با بازنمایی صحیح نوجوانی در رسانه، نگاه ایجابی و فرصت‌محور به این مقطع را در جامعه ترویج دهند.

کلیدواژه‌ها: نوجوانی، خانواده، ارتباطات میان‌فردی، تعارض والدین - نوجوان، تحلیل مضمون

۱. استاد، گروه ارتباطات و تبلیغ، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

۲. نویسنده مسئول: دانشجوی دکترای فرهنگ و ارتباطات، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه

r.aminiharandi@gmail.com

امام صادق(ع)، تهران، ایران.

استناد: باهنر، ناصر؛ امینی هرندی، رضا. مؤلفه‌های الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان: مطالعه کیفی؛ فرهنگی -

تربیتی زنان و خانواده، ۶۷(۲)، ۵۶-۳۵. DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.67.2.3

نویسندگان ©

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

نوجوانی یکی از مهمترین و پیچیده‌ترین دوره‌های زندگی است که در نظریه اریکسون^۱ نیز به شکل‌گیری هویت و یا احساس هویت در برابر آشفتگی نقش در این مقطع که به نوعی اساس و پایه‌ای برای دستیابی به احساس هماهنگی و وحدت درونی در دوره جوانی است، اشاره شده است (شرفی، ۱۳۹۷؛ نراقی‌زاده، ۱۳۹۶). روان‌شناسان و متخصصین علوم رفتاری همواره از خانواده به عنوان یکی از مهمترین عوامل زمینه‌ساز در رفتارهای اجتماعی نوجوان، سلامت روان و کیفیت زندگی آنان یاد می‌کنند؛ به گونه‌ای که بسیاری از ناهنجاری‌های نوجوانان را مرتبط با عملکردهای خانوادگی و شیوه‌های فرزندپروری والدین می‌دانند (روان‌بخش، ۱۳۸۵).

بررسی منابع مختلف (بورک^۲، ۱۹۸۹؛ شرفی، ۱۳۹۷؛ شریفی و همکاران، ۱۳۹۱؛ دیکسون^۳، ۲۰۱۵؛ کشاورز و دیگران، ۱۳۹۹) بیانگر این است که چالش‌ها و تعارضات والدین - نوجوان، از مهمترین مسائل مقطع نوجوانی در نهاد خانواده است. در تبیین و صورت‌بندی این مسئله، عوامل و متغیرهای مختلفی در منابع ذکر شده است. کشاورز و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی این عوامل را در چهار دسته تقسیم‌بندی کرده‌اند: عوامل مربوط به نوجوان، عوامل مربوط به والدین، عوامل مربوط به خانواده، عوامل مربوط به جامعه. در بین عوامل مربوط به والدین، از مهمترین متغیرهای موثر در ایجاد تعارض در روابط والدین - نوجوان در خانواده، مدل ارتباطی ناکارآمد و غیرمطلوب والدین با نوجوان است.

ارتباطات میان‌فردی^۴ بخشی از ارتباطات انسانی محسوب می‌شود که بر فرآیند دوسویه خلق و مبادله و تسهیم اطلاعات و احساسات و معانی از طریق پیام‌های کلامی یا غیر کلامی بین دو نفر یا بیشتر اشاره دارد (بروکس و هیث^۵، ۱۹۹۳؛ به نقل از ساعی، ۱۴۰۱). وود^۶ نیز در توضیح ماهیت

1. Erikson, E. H
2. Burke, J. W
3. Dixon, E
4. Interpersonal communication
5. Brooks & Heath
6. Wood, J. T

ارتباطات میان فردی، ویژگی‌های انتخابی (گزینشی)^۱، نظام‌مند^۲، فرآیندی بودن^۳، دانش شخصی^۴ و خلق معنا^۵ را برای آن بر شمرده است (وود، ۲۰۱۶).

متخصصان و اندیشمندان حوزه خانواده در این نکته اشتراک نظر دارند که ارتباطات در خانواده نقش بسیار مهمی دارد و خانواده بر اساس ارتباطات شکل گرفته، حفظ شده و استمرار می‌یابد (فیتزپاتریک و ریچی^۶، ۱۹۹۳). اعضای خانواده نه تنها از طریق ارتباط با یکدیگر، مدل‌های ذهنی زندگی خانوادگی را ایجاد و معنا سازی می‌کنند، بلکه این مدل‌ها بواسطه ارتباطات در طول زمان و در بین نسل‌ها پایدار می‌ماند (ونجلیستی^۷، ۲۰۲۲). در بین رویکردها و مدل‌های نظری که بر مسئله نحوه ارتباطات درون خانواده تمرکز کرده‌اند، «الگوهای ارتباطی خانواده»^۸ در بین متخصصان حوزه خانواده و ارتباطات بسیار مورد توجه قرار گرفته است که بر اساس آن می‌توان اکثر مسائل ارتباطی درون نهاد خانواده از جمله ارتباطات نوجوان با والدین را نیز مورد تحلیل و بررسی قرار داد. مطالعه الگوهای ارتباطی خانواده، ابزاری مفید برای توصیف الگوهای تعاملات خانوادگی بین والدین و نوجوانان و همچنین پیش‌بینی چگونگی تأثیر سبک‌های تعامل بر رشد روانی، اجتماعی و عاطفی نوجوانان است.

دو بعد اصلی الگوهای ارتباطی خانواده عبارتند از: جهت‌گیری گفتگو^۹ و جهت‌گیری همنوایی^{۱۰}. جهت‌گیری گفتگو، اشاره دارد به فضا و زمینه‌ای که خانواده‌ها ایجاد می‌کنند تا در آن همه اعضای خانواده تشویق و حمایت شوند پیرامون موضوعات مختلف، افکار و احساسات خود را بطور مستقل بیان کنند. جهت‌گیری همنوایی نیز به شرایط محیطی اشاره دارد که ارتباطات خانوادگی بر فضای همگونی نگرش‌ها، ارزش‌ها و باورها میان اعضای خانواده تأکید دارد (کوئرر و فیتزپاتریک^{۱۱}، ۲۰۰۲).

1. Selective
2. Systemic
3. Process
4. Personal knowledge
5. Meaning Creating
6. Fitzpatrick, M. A., & Ritchie, L. D
7. Vangelisti, A. L
8. Family Communication Patterns
9. Conversation orientation
10. Conformity orientation
11. Koerner, A. F., & Fitzpatrick, M. A.

با توجه به میزانی که خانواده‌ها از جهت‌گیری گفتگو و جهت‌گیری هم‌نوایی استفاده می‌کنند، چهار نوع خانواده دسته‌بندی شده‌اند: توافقی^۱، کثرت‌گرا^۲، محافظ^۳ و آزاد^۴ (کوئرر و شروت، ۲۰۱۴). در خانواده از نوع توافقی، هر دو جهت‌گیری گفتگو و جهت‌گیری هم‌نوایی، درجه بالایی دارند. خانواده کثرت‌گرا، دارای جهت‌گیری گفتگوی بالا و جهت‌گیری هم‌نوایی پایین است. در خانواده محافظ هم جهت‌گیری گفتگو پایین و جهت‌گیری هم‌نوایی بالاست و در نهایت خانواده آزاد و بی‌قید، خانواده‌ای است که هر دو جهت‌گیری گفتگو و جهت‌گیری هم‌نوایی در آن پایین است (کوئرر، فیتزپاتریک، ۲۰۰۶).

در نگاه اسلام نیز نوجوان از جایگاه و اهمیت بسیار والایی برخوردار است. اشاره به دوره‌های اصلی تربیت (سه دوره هفت ساله) در روایات، یکی از مهمترین موضوعات در این رابطه است که به نظر می‌رسد دوره نوجوانی با دوره سوم که از چهارده سالگی شروع می‌شود، منطبق است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرماید: فرزند هفت سال سرور، هفت سال فرمانبردار و هفت سال وزیر است.^۶ تعبیر وزیر برای این مقطع اشاره به این مطلب دارد که تا قبل از نوجوانی، طفل در قبال کارهایش مسئولیتی ندارد ولی زمانی که بالغ می‌شود و وارد دوره نوجوانی می‌شود، عهده‌دار مسئولیت شده و باید نسبت به افعالش پاسخگو باشد. وزارت به معنای یاری و معاونت و همکاری در تدبیر و مصلحت‌اندیشی نیز آمده است. فلسفی ذیل این حدیث اشاره می‌کند که رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله با به کاربردن کلمه وزیر در مورد نوجوانان، بزرگترین احترام را به شخصیت آنان نموده است (فلسفی، ۱۳۸۲). «تأکید بر آماده بودن دل نوجوان»^۷، «پشتتازی نوجوان در پذیرش هر خوبی»، «تأکید بر آموزش تعالیم دینی به نوجوانان»^۸، «نوجوانی دوره ستیز عقل و جهل»^۹ و «پرهیز از سرزنش نوجوان»^{۱۰} از دیگر مضامینی است که در

1. Consensual
2. Pluralistic
3. Protective
4. Laissez-Faire
5. Koerner, A. F. & Schrod, P.

۶. أَوْلَادُ سَيِّدٍ سَبْعَ سِنِينَ وَ عِبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ

۷. «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِيثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ، مَا أَلْقَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَتْهُ» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱)

۸. «بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرْجِنَةُ» (محمدي ری‌شهری، ۱۳۹۵، ح. ۲۲۷۵۲)

۹. «لَا يَزَالُ الْعَقْلُ وَالْحَقُّ يُتَغَالَبَانِ عَلَى الرَّجُلِ إِلَى ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً، فَإِذَا بَلَغَهَا غَلَبَ عَلَيْهِ أَكْثَرُهُمَا فِيهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ص. ۳۳)

۱۰. «إِذَا عَاتَبْتَ الْحَدِيثَ فَأَتْرِكْ لَهُ مَوْضِعًا مِنْ ذَنْبِهِ لِئَلَّا يَحْمِلَهُ الْإِجْرَاجُ عَنِ الْمَكَابِرَةِ» (معتزلی، ۱۳۸۸)

روایات مختلف به آن اشاره شده است. بطور کلی بر خلاف بسیاری از نگاه‌های تهدیدی و آسیب‌شناختی موجود به نوجوانی، نگاه اسلام ایجابی و ظرفیت‌شناختی است. تعبیر وزارت و مشورت برای این دوره سنی یا توصیف نوجوان به ویژگی‌هایی همچون پیشتاز در پذیرش هر خوبی یا مستعد یادگیری و آموزش در روایات مختلف، دلالت بر همین موضوع دارد.

تاکنون پژوهش‌هایی که در زمینه ارتباطات والدین - نوجوان در کشور انجام شده‌اند، عمدتاً مبتنی بر الگوهای نظری تجربه‌شده جوامع دیگر، صرفاً وضعیت موجود را با تمرکز بر متغیرهای روان‌شناختی توصیف کرده و رویکردی کمی در پیش گرفته‌اند (مثل عزیزی و همکاران، ۱۴۰۰؛ محمدی باغملایی و یوسفی، ۱۴۰۱). همچنین در بین محدود پژوهش‌هایی هم که به دنبال تبیین الگوی مطلوب در این زمینه بوده‌اند (مثل اسدی و دیگران، ۱۳۹۴؛ ساطوریان و همکاران، ۱۴۰۲)، الگوی مطلوب والدگری و آن هم به صورت کلی و نه ناظر به یک مقطع خاص بررسی شده است. علاوه بر این در برخی آثار (مثل اسدی، ۱۴۰۱) نیز احصاء شاخص‌های مطلوب بر اساس تجربه زیسته بوده است. این در حالی است که پژوهش حاضر معطوف به ادبیات ارتباطات میان‌فردی و فقط ناظر به مقطع نوجوانی است و همچنین برای احصاء مطلوبیت نیز با اتخاذ رویکردی کیفی، بر نگاه نخبگان و منابع دینی تکیه می‌کند. فلذا این پژوهش با این سؤال که مؤلفه‌های الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان در خانواده چیست، در تلاش است تا مبنایی نظری برای سیاست‌گذاری فرهنگی - ارتباطی و تدوین نظریه‌سیاستی در این حوزه ارائه نماید. لازم به ذکر است همانطور که اشاره شد تمرکز بر استخراج مهمترین و اصلی‌ترین مؤلفه‌هایی است که متناسب با اقتضائات و ویژگی‌های منحصر به فرد مقطع نوجوانی، در مدل ارتباطی والدین با نوجوان می‌بایست مورد توجه قرار گیرد نه همه مطلوبیت‌هایی که والدین به طور عمومی در مواجهه با فرزندانشان باید مدنظر قرار دهند.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به سؤال اصلی، پژوهش حاضر به شیوه کیفی انجام شده است. بر این اساس برای جمع‌آوری داده‌ها روش مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته استفاده شده است. قابلیت‌هایی که مصاحبه به لحاظ نفوذ عمیق و گسترده در واقعیت‌های ذهنی مصاحبه‌شونده دارد، سبب شده روشی برتر در مطالعات

ارتباطی و سایر علوم اجتماعی محسوب شود (لیندلف و تیلور^۱، ۱۳۸۸). از نظر افراد مناسب برای مصاحبه، کیوی و کامپنهود^۲ (۱۳۷۰) معتقدند سه گروه از افراد برای مصاحبه مناسب هستند که عبارتند از: ۱. اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، پژوهشگران و کارشناسان متخصص در مسئله پژوهش ۲. گروه دوم شاهدان عینی است. این گروه کسانی هستند که از جهت قرار داشتن در یک موقعیت شغلی مرتبط یا مسئولیت‌هایی که دارند، شناخت خوبی از مسئله دارند. ۳. دسته سوم، شامل گروهی است که موضوع پژوهش به طور مستقیم به آن‌ها مرتبط است.

بر این اساس با توجه به موضوع و مسئله پژوهش حاضر، مصاحبه‌شونده‌ها بصورت هدفمند از بین کارشناسان و متخصصان علوم ارتباطات، روان‌شناسی و علوم تربیتی و معارف اسلامی که با حوزه نوجوانی درگیر بوده و نسبت به مسائل این قشر در خانواده شناخت کافی داشتند، انتخاب شدند. فرآیند انجام مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت و در نهایت چهارده مصاحبه انجام شد. اطلاعات مصاحبه‌شوندگان در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	مشخصات مصاحبه‌شونده‌ها
۱	پژوهشگر حوزه نوجوانی، مدیر مدرسه، دکترای فلسفه تعلیم و تربیت
۲	عضو هیأت علمی دانشگاه، عضو هیئت مؤسس انجمن علمی اولیاء و مربیان ایران، مشاور وزیر آموزش و پرورش در امور خانواده، مشاور حوزه خانواده و نوجوان، دکترای روان‌شناسی
۳	کارشناس حوزه کودک و نوجوان، سابقه مدیر گروهی کودک و نوجوان تلویزیون، کارشناسی ارشد ارتباطات
۴	کارشناس حوزه کودک و نوجوان، مدیرگروه نهال شبکه کودک، کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دکتری فلسفه تعلیم و تربیت
۵	کارشناس و کنشگر اجتماعی حوزه نوجوانی، مسئول مدارس علوم و معارف صدرا، مسئول بنیاد ملی نوجوانان سازمان تبلیغات، مدرس حوزه
۶	استاد و مدرس مدرسه قرآن و عترت دانشگاه تهران، نویسنده کتب متعدد در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی (به خصوص نوجوانی)، مشاور حوزه خانواده و نوجوان
۷	کارشناس حوزه ارتباطات و رسانه، عضو شورای تألیف کتاب سواد رسانه‌ای، معاون کودک و نوجوان مجموعه تبیان سازمان تبلیغات اسلامی، کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی

1. Lindlof.R & Taylor.C.
2. Kiwi and Kampenhood

ردیف	مشخصات مصاحبه‌شونده‌ها
۸	مدیر سابق هنرستان صداوسیما، معاونت پرورشی مدارس مختلف تهران کارشناس و پژوهشگر حوزه نوجوانی، دکترای حکمت هنر
۹	عضو حقیقی شورای عالی جوانان و نوجوانان، دکترای فرهنگ و ارتباطات، عضو هیئت علمی دانشگاه
۱۰	سابقه ریاست سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، عضو هیأت علمی، مدرس حوزه و دانشگاه
۱۱	پژوهشگر و فعال اجتماعی و رسانه‌ای در حوزه نوجوانان، دبیر ضمیمه نوجوانه روزنامه جام جم، مدیر فرهنگسرای نوجوان شهرداری تهران
۱۲	پژوهشگر حوزه نوجوان، دکترای روان‌شناسی، مشاور حوزه خانواده و نوجوان
۱۳	عضو هیأت رئیسه بنیاد ملی خانواده، دکترای جامعه‌شناسی مدرس دانشگاه، کارشناس حوزه خانواده و نوجوانی
۱۴	مدرس حوزه و دانشگاه، عضو هیأت علمی، کارشناس دینی مسائل خانواده

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز، روش تحلیل مضمون آتراید- استرلینگ^۱ به کار گرفته شده است. در تحلیل مضمون به روش آتراید - استرلینگ، سه دسته مضامین وجود دارد. مضامین پایه^۲ پایه‌ای‌ترین مضمونی است که از داده‌های متنی مشتق شده است و در واقع شامل کدها و نکات کلیدی متن است. این مضامین با یکدیگر، یک مضمون سازمان‌دهنده را تشکیل می‌دهند. مضامین سازمان‌دهنده^۳، مضامین درجه متوسط هستند که مضامین پایه را در دسته‌هایی از موضوعات مشابه سازماندهی می‌کنند. آنها انتزاعی‌تر از مضامین پایه هستند و گروهی از آنها، یک مضمون فراگیر را تشکیل می‌دهند. مضامین فراگیر^۴ بسیار بزرگ هستند که استعاره‌های اصلی را در کل داده‌ها در برمی‌گیرند. مضامین فراگیر مجموعه‌ای از مضامین سازمان‌دهنده را گروه‌بندی می‌کنند که با هم یک استدلال، یا یک موضع یا یک ادعا را در مورد یک موضوع یا واقعیت معین ارائه می‌کنند. آنها

1. Attride-Stirling
2. Basic Themes
3. Organizing Themes
4. Global Themes

مضامین کلان هستند که دسته‌هایی از مضامین درجه پایین‌تر را که از داده‌ها انتزاع شده و پشتیبانی می‌شوند، خلاصه و معنا می‌کنند. بنابراین مضامین فراگیر به ما می‌گویند که متون به عنوان یک کل در چارچوب یک تحلیل داده شده، درباره چه چیزی هستند. نکته مهم در شبکه مضامین این است که با توجه به پیچیدگی داده‌ها و هدف تحلیل، ممکن است از مجموعه متون، چند مضمون فراگیر استخراج شود، با این حال، تعداد مضامین فراگیر از تعداد مضامین پایه و سازمان دهنده کمتر خواهد بود. هر مضمون فراگیر، هسته و کانون شبکه‌ای مضمونی را تشکیل می‌دهد (آترید - استرلینگ، ۲۰۰۱).

پس از گردآوری داده‌ها، فرآیند تحلیل مضمون در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزار Maxqda2020 صورت پذیرفت. به منظور بررسی اعتبارپذیری یافته‌های پژوهش نیز از معیارهای چهار گانه اعتمادپذیری^۱، باورپذیری^۲، اطمینان‌پذیری^۳ و انتقال‌پذیری^۴ که گوبا و لینکلن^۵ برای ارزیابی مطالعات کیفی (فلیک، ۱۴۰۱) مطرح کرده‌اند، استفاده شده است. بر این اساس برای اعتمادپذیری اقداماتی همچون توضیح روند تحلیل داده‌ها تا دستیابی به نتایج تحقیق و بررسی فرآیند پژوهش توسط همکاران پژوهش، برای باورپذیری، پیاده‌سازی مصاحبه‌ها و تحلیل مستمر و همراه با گردآوری داده در طول انجام مصاحبه‌ها، ارائه کدگذاری‌ها به مصاحبه‌شونده‌ها و دریافت نظرات اصلاحی آنها، بهره‌گیری از عبارات توصیفی مانند نقل قول در تفسیرها، ارائه تبیین‌های تئوریک در رابطه با نتایج به دو استاد دیگر و دریافت نظرات اصلاحی و اعمال آنها، برای اطمینان‌پذیری، ارائه داده‌ها، روش‌ها و تصمیمات اتخاذ شده در پژوهش به منظور امکان‌بازبینی توسط سایر پژوهشگران و برای انتقال‌پذیری، نمونه‌گیری هدفمند و انتخاب مصاحبه‌شوندگان بر اساس توصیه متخصصان و ارائه اطلاعات مصاحبه‌شونده‌ها صورت گرفت.

1 Trustworthiness

2 Credibility

3 Dependability

4 Transferability

5 Guba, E. G., & Lincoln, Y. S.

یافته‌های پژوهش

در اینجا ابتدا جدول سه دسته مضامین استخراج شده، آورده شده و در ادامه نیز مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر مبتنی بر برخی گزاره‌ها و عبارات حاصل از مصاحبه‌ها شرح داده شده است.

جدول ۲. مضامین استخراج شده

مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
لزوم گفتگو با نوجوان	هم‌کلامی	
اقتناع نوجوان		
گوش دادن فعال به نوجوان		
فضای باز گفتگو با نوجوان		
ارتباط کلامی لازمه ارتباط عاطفی		
پرهیز از سرزنش و بازخواست		
گفتگو درمورد نگرانی‌ها، مسائل و نیازها		
پاسخگویی به سوالات و نیازهای نوجوان		
لزوم تفاهم با نوجوان	هم‌فکری	حفظ صمیمیت
پرهیز از مواجهه صفر و صدی با نوجوان		
پرهیز از تحمیل نظرات خود به نوجوان		
مذاکره برای رسیدن به راه حل در مشکلات		
مشورت گرفتن از نوجوان در امور و مسائل مختلف		
قرار گرفتن در پارادایم ارزشی همدیگر	همدلی	
روابط گرم و صمیمی		
فهم جهان ذهنی نوجوان		
توجه به زبان و زاویه نگاه نوجوان در تعامل با او		
درک موقعیت نوجوان	توجه به هویت و استقلال نوجوان	کرامت بخشی
به رسمیت شناختن نوجوان در خانواده		
توجه به خودمختاری و استقلال‌طلبی نوجوان		
توجه به شخصیت نوجوان با مشارکت دادن او در کارها	نگاه مثبت به نوجوانی	
حسن ظن داشتن نسبت به نوجوان		
مراقبت غیرمستقیم، نامرئی و همدلانه		

مضمون فراگیر	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون پایه
	روش‌های حفظ کرامت	تغافل کردن در مواجهه با خطای نوجوان
		رفق و مدارا کردن با نوجوان
		محبت و احترام به نوجوان
مسئولیت‌بخشی	نیاز مقطع نوجوانی	پیوند نیاز به دیده شدن با مسئولیت‌پذیری نوجوان
		مسئولیت‌پذیری در راستای تغییرات زیستی و روانی
		تقویت حس مسئولیت‌پذیری
		کمک به رشد و توانمندی‌ها و استعدادها
		کمک به فرآیند هویت‌یابی نوجوان
توقع منطقی	انتظارات منطقی	انتظارات منطقی
		مسئولیت‌بخشی متناسب با سیر رشد نوجوان

۱. حفظ صمیمیت

مؤلفه حفظ صمیمیت اشاره به این موضوع دارد که والدین باید ارتباط صمیمی که در دوران کودکی با فرزند خود دارند، در دوره نوجوانی نیز حفظ کنند. بدین منظور لازم است آنها به اقتضائات این مقطع و تغییرات جسمی و روانی و رشد شناختی که برای نوجوان ایجاد شده و او را متمایز از دوره کودکی کرده، توجه کنند و در چارچوب ارتباطات میان‌فردی خود با فرزند نوجوان، تغییراتی ایجاد کنند؛ به این نحو که به جای فضای امر و نهی و ارتباط بالا به پایین، خود را هم‌سطح با او در نظر گرفته و چارچوب ارتباط آنها با نوجوان مبتنی بر مؤلفه‌های «هم‌کلامی»، «هم‌فکری» و «هم‌مدلی» شکل گیرد.

هم‌کلامی: مضمون «هم‌کلامی» اشاره به این دارد که با توجه به اقتضائات و شرایط دوره نوجوانی، والدین باید در رابطه با مسائل و موضوعات مختلف، فضای گفتگو و تبادل آراء را با نوجوان خود ایجاد کنند. پاسخگویی و اقتناع از مهمترین مؤلفه‌هایی است که والدین در این زمینه باید به آن توجه کنند. ایجاد چنین فضا و بستری توسط والدین که نوجوان بتواند به راحتی با آنها گفتگو کرده و نظرات، عقاید، ایده‌ها و ارزش‌های خود را بیان کند، نه تنها زمینه ایجاد چالش و تعارض را در روابط بین آنها با نوجوان، کاهش می‌دهد، بلکه تسهیل‌کننده فرآیند اجتماعی شدن نوجوان در خانواده نیز هست و والدین راحت‌تر می‌توانند ارزش‌ها و هنجارهای مورد نظر خود را به

فرزندانشان منتقل کنند. این شرایط و برقراری ارتباط عاطفی والدین بواسطه هم کلامی، همچنین کمک زیادی به تحقق بلوغ عاطفی نوجوان خواهد کرد.

یکی از کارشناسان ارتباطات در رابطه با ضرورت گفتگو با نوجوانان می گوید:

«باید با نوجوان گفتگو کنیم. باید سعی کنیم باب گفتگو با نوجوان را باز کنیم و از این طریق به رشد برسیم. گفتگو کنیم تا به اقناع برسیم. درباره نوجوانانها همینطور است؛ بگذاریم حرف بزنند تا راه درست را به کمک هم پیدا کنیم».

یکی از روان‌شناسان ضمن اشاره به ضرورت گفتگوی والدین با نوجوان، بر مقوله اقناع و فضای باز گفتگو تأکید ویژه‌ای دارد:

«در مقطع نوجوانی والدین باید مسائل را از طریق گفتگو با فرزندانشان حل کنند و فضای گفتگو هم باید کاملاً باز و به دور از تحمیل باشد. در واقع در فضای ارتباطی با نوجوان باید منطق و استدلال و اقناع هم صورت پذیرد».

لزوم پاسخگویی و گوش دادن فعال به نوجوان، از دیگر ملزومات هم کلامی به شکل مناسب با نوجوان است که از سوی مصاحبه‌شوندگان مورد توجه قرار گرفته است.

هم‌فکری: یکی از مؤلفه‌های اصلی که منجر به افزایش صمیمیت و تقویت ارتباطات میان فردی والدین با نوجوان و کاهش تعارض در این زمینه می‌شود، هم‌فکری است. هم‌فکری بر اساس بهره بردن از دیگران و بهره‌مند کردن آنهاست که در قالب مشارکت فعال تحقق می‌یابد. بر این اساس والدین می‌بایست در مسائل و مشکلاتی که در روابط خود با نوجوان مواجه می‌شوند، به جای برخورد سلبی و بالا به پایین، برای رسیدن به راه‌حل، با آنها مذاکره کنند. علاوه بر این اقتضای دوره نوجوانی - دوره هویت‌یابی و شکل‌گیری شخصیت - این است که والدین در رابطه با موضوعات و مسائل مختلف خانوادگی که نیازمند تصمیم‌گیری است، نظرات و ایده‌های نوجوان را شنیده و مورد توجه قرار دهند. در واقع در فرآیند ارتباطات تراکنشی هم‌فکری، علی‌رغم اینکه والدین و نوجوان در حوزه‌هایی هم‌نظر نباشند ولی از طریق فرآیندهای ارتباطی می‌توانند به معنای مشترک نائل شوند.

باید توجه داشت، همانطور که توضیح فوق نشان می‌دهد، ارتباط نزدیکی و درهم تنیده‌ای بین هم‌فکری با هم کلامی وجود دارد؛ چرا که محور اصلی برقراری ارتباط میان فردی و انتقال اطلاعات

و رسیدن به معنای مشترک با دیگران، از طریق کلام و تکلم صورت می‌گیرد. بر این اساس تقویت مهارت‌های هم‌کلامی از ملزومات اصلی شکل‌گیری هم‌فکری است. یکی از کارشناسان معارف اسلامی، ضمن تأکید بر لزوم آموزش خانواده‌ها در نحوه تعامل و ارتباط با نوجوان، تحمیل عقیده به نوجوان را نقد کرده و می‌گوید: «خانواده‌ها باید آموزش ببینند چطور با نوجوان تعامل کنند. ما اجازه نداریم عقیده خود را به نوجوان تحمیل کنیم. نوجوان باید خودش به آن عقیده دست یابد و این کار سختی است و نیاز به حوصله و وقت گذاشتن دارد».

همدلی: مهمترین مؤلفه در زمینه حفظ ارتباط صمیمی، همدلی است. به بیان ساده همدلی یعنی توانایی درک شرایط عاطفی و احساسی دیگران با قراردادن خود به جای آنها و پاسخ مناسب به آن. به نوعی همدلی مهارتی است که از طریق آن می‌توان به شناخت بیشتری از دیگری دست یافت و ارتباط موثرتر و اثربخش‌تری با او برقرار کرد. برقراری روابط گرم و صمیمی، توجه به زبان و زاویه نگاه نوجوان امروزی و درک موقعیت او مهمترین مواردی بوده است که نخبگان در این رابطه اشاره کرده‌اند که والدین می‌بایست در ارتباط خود با نوجوان مورد توجه قرار دهند.

یکی از کارشناسان حوزه ارتباطات بر این باور است که:

«متأسفانه معمولاً والدین شناخت خوبی نسبت به نوجوان امروزی ندارند و همین شناخت ضعیف سبب می‌شود در خانواده هم والدین با زبان زمانه خودش با فرزندش صحبت کند نه زبان زمانه فرزندش. برای اینکه والدین بتوانند ارتباط موثری با فرزند نوجوانشان داشته باشند، باید با زبان این نسل آشنا شوند». کارشناس دیگری می‌گوید: «در خانواده والدین باید در رابطه با مسائل و موضوعات مختلف - به خصوص مباحث چالش برانگیز، از مواجهه صفر و صدی با نوجوان پرهیز کنند و اول کامل فضای ذهنی‌اش را فهم کنند و وارد تفاهم شوند. در این شرایط خود نوجوان کاملاً فعالانه وارد می‌شود و راه حل ارائه می‌دهد».

متخصص حوزه خانواده و نوجوان ضمن تأکید بر تفاوت‌های زبان‌شناختی بین نسل‌ها، می‌گوید:

«شاید یکی از چیزهایی که باعث می‌شود اینها [نوجوانان] فاصله جدی با خانواده‌ها... پیدا کنند، همدلی نکردن با اینهاست. یعنی در پارادایم ارزش متقابل همدیگر قرار نگرفتن. نه آنها می‌توانند خودشان را در پارادایم ارزشی والدین

بیاورند و نه والدین توانایی این را دارند. منظور از پارادایم ارزشی، فهم ارزش‌ها به زبان اینهاست. مثل اینکه مادر سریع می‌گوید دخترم از راه به در شده است یا پسرم هنجارشکن شده است. با برجسب‌های اینچینی سریع یک چیزهایی را به عنوان استانداردهای ارزشی تعریف کرده‌ام با مفاهیمی که در ذهنم می‌آید و آن پسر و دختر را خارج از آن مفاهیم ارزشی می‌پندارم. نتیجه این می‌شود که ما نمی‌توانیم به مفاهیم برسیم و مرتب شکاف بیشتر می‌شود و من احساس می‌کنم چقدر فاصله است بین نسل ما و نسل آنها. یعنی به نظر می‌رسد این تفاوت پارادایمی بیشتر تفاوت زبان شناختی است تا اینکه در حاق واقع هم اینگونه باشد. در واقع اینها به دنبال بازتعریف واژگان و مفاهیم تکراری ما هستند. مشاور حوزه نوجوانی نیز معتقد است: «در مقطع نوجوانی، ارتباط والدین با فرزند باید مبتنی بر محبت، اعتماد و احترام باشد. والدین باید با نوجوانشان روابط صمیمی داشته باشند تا بتوانند به خوبی او را درک کرده و در مشکلات مرجع کمک و پاسخگویی او گردند».

۲. کرامت بخشی

مضمون فراگیر بعدی کرامت بخشی است. در اینجا کرامت بخشی به معنای کلی عبارت است از گرامی داشتن و بزرگ داشتن دیگری. مبتنی بر تحلیل مصاحبه‌های صورت گرفته با نخبگان، ذیل این مضمون فراگیر، سه مضمون سازمان دهنده «توجه به هویت و استقلال نوجوان»، «نگاه مثبت به نوجوان» و «روش‌های حفظ کرامت» قرار دارد.

توجه به هویت و استقلال نوجوان: هویت‌یابی و استقلال‌طلبی از مهمترین ویژگی‌های مقطع نوجوانی است. فرد در این دوره به دنبال این است که خویشتن را دریابد و بشناسد و در عین حال می‌خواهد شخصیتی ممتاز و مستقل داشته باشد. نوجوان تمایل دارد وابستگی خود را به خانواده و والدین کم کند و بیشتر زمان خود را در بیرون از خانه بگذراند. والدین باید توجه داشته باشند که این بخشی از فرآیند رشد نوجوان بوده و نباید با آن مقابله کنند. از این رو والدین باید در مدل ارتباطی خود با نوجوان نسبت به دوران کودکی او تغییر ایجاد کنند و او را به رسمیت شناخته و برای

او اختیار و استقلال در عمل قائل شوند. بطور کلی توجه به هویت و استقلال نوجوان از لوازم کرامت‌بخشی به او است.

یکی از کارشناسان معارف اسلامی در این زمینه می‌گوید:

«نوجوان در آستانه یک خودیابی جدید است که خودش فکر کند و خودش انتخاب کند، پس آنچه نیاز دارد این است که این «خود» و «من» به رسمیت شناخته شود. بچه‌ها وقتی به بلوغ می‌رسند حتما باید در تعیین مدرسه با آنها مشورت شود و نمی‌توان گفت از نظر والدین این مدرسه درست نیست و فلان مدرسه بسیار خوب است. از ابتدا نباید مانعی برای رشد نوجوان ایجاد کنیم».

نگاه مثبت به نوجوانی: یکی از عوامل اصلی ایجاد چالش و تعارض در ارتباطات بین والدین و نوجوان، نگاه منفی و تهدید والدین به نوجوان و مقطع نوجوانی است؛ این در حالی است که اگر والدین نگاه خود را اصلاح کرده و بر ظرفیت‌ها و جنبه‌های مثبت این دوره تأکید داشته باشند، نه تنها منجر به کاهش تعارض‌ها خواهد شد، بلکه زمینه رشد بهتر و سریعتر فرزند خود را نیز فراهم خواهند کرد. مبتنی بر همین نگاه والدین باید به جای مراقبت مستقیم و مستمر، مراقبت غیرمستقیم، نامرئی و همدلانه را درپیش گیرند.

یکی از کارشناسان حوزه ارتباطات با اشاره به ضعف والدین در مواجهه با نوجوان، بر این نظر است که:

«خانواده و والدین دانش و مهارت کافی برای ارتباط با نوجوان ندارند. چون آموزش ندیده‌اند. از مهمترین مسائل موجود در این زمینه، نگاه منفی و تهدیدی والدین نسبت به دوره نوجوانی است. بر اساس همین نگاه هم معمولا شاهد این هستیم که مرتب رفتار فرزندش را کنترل می‌کند و او را بازخواست می‌کند. در صورتی که نوجوان بواسطه ویژگی استقلال‌طلبی‌اش، به شدت نسبت به این رفتار واکنش نشان می‌دهد و همین مسئله اصطکاک‌ها و تعارض‌های مختلف را ایجاد می‌کند. این در حالی است که برای رفع این چالش‌ها والدین باید نگاه خود را نسبت به این مقطع اصلاح کنند و نوع مراقبتشان نسبت به دوره کودکی تغییر کند و به صورت نامحسوس و غیرمستقیم باشد».

روش‌های کرامت‌بخشی: با توجه به اینکه نوجوان هنوز به رشد کامل عقلانی خود نرسیده است و امکان خطا و لغزش در این مقطع زیاد است و در عین حال وی نسبت به حفظ شخصیتش بسیار حساس است؛ لذا والدین لازم است که در مدل ارتباطی خود با نوجوان به طرق مختلف، تکریم و احترام او را مدنظر قرار دهند. تأکید بر مدارا و تغافل از مهمترین راهبردهایی بوده که از سوی کارشناسان مورد توجه قرار گرفته است. یکی از کارشناسان معارف اسلامی در این زمینه می‌گوید: «والدین نباید خطاهای نوجوان را مرتب به روی او بیاورند و باید تغافل کنند. چون نوجوان در این مقطع بسیار حساس است، این مسئله بسیار حائز اهمیت است که شخصیتش حفظ شود نه اینکه مرتب سرزنش شود». کارشناس دیگر معارف اسلامی بیان می‌کند «والدین در تعامل با نوجوان باید شرایط و اقتضائات او را در نظر بگیرند و با ملاحظت و نرمی برخورد کنند و از برخوردهای خشن پرهیز کنند».

۳. مسئولیت‌بخشی

بسیاری از روان‌شناسان و کارشناسان امور تربیتی معتقدند از طریق واگذاری مسئولیت به نوجوانان، می‌توان زمینه عبور فرد از دوره وابستگی به خانواده و رسیدن به استقلال فردی و دوره بزرگسالی را فراهم کرد. در فرآیند پذیرش و اجرای وظیفه و مسئولیت، نوجوان نسبت به توانمندی‌ها و استعدادهای خود شناخت پیدا کرده و میل به دیده شدن او نیز تا حد زیادی ارضاء خواهد شد و از این نظر، این امر در فرآیند هویت‌یابی او و کاهش تعارضاتش با والدین بسیار مؤثر خواهد بود.

نیاز مقطع نوجوانی: بر اساس تغییراتی که در ابعاد مختلف در دوره نوجوانی برای فرد ایجاد می‌شود، نیاز به استقلال و مسئولیت در نوجوان قوی‌تر می‌شود. بسترسازی جهت قبول و پذیرش مسئولیت توسط نوجوان در این دوره، در فرآیند رشد و هویت‌یابی او بسیار حائز اهمیت است. یکی از روان‌شناسان و مشاور حوزه نوجوانی با پیوند موضوع هویت‌یابی و مسئولیت‌پذیری نوجوان، می‌گوید:

«هویت دو بعد جستجوگری و متعهد شدن دارد. برای نوجوان باید بستر این دو را فراهم کرد. بعد دوم خیلی با مولفه مسئولیت‌پذیری در این سن ارتباط جدی دارد. بر همین اساس والدین باید در فضای خانواده، به نوجوان مسئولیت بدهند».

روان‌شناس دیگری با تأکید بر زیرساخت طبیعی و روانشناختی تربیت معتقد است: «مراحل تربیت، زیرساخت طبیعی و روانشناختی دارند. یعنی مراحل تربیت، مراحل تحول زیستی و روانشناختی انسان‌ها را می‌رساند. بر اساس این زیربنا، انتظارات تربیتی تعریف می‌شود. در مقطع نوجوانی تغییراتی حاصل می‌شود که از فرد می‌توان مسئولیت و وظیفه خواست. پیازه یک تقسیم‌بندی دارد: دوره اول (پیش دبستانی) دوره ناپیروی است و دوره دبستان دوره دگرپیروی است و دوره دبیرستان و نوجوانی، دوره خودپیروی است. در واقع در دوره نوجوانی تغییراتی رخ می‌دهد که فرد دیگر نمی‌خواهد تبعیت کند و اینجاست که بحث وظیفه و مسئولیت مطرح می‌شود. بقیه هم باید با او به زبان مسئولیت‌پذیری صحبت کنند که آنها را بکشاند به این سمت که خودشان تشخیص دهند چه کنند».

همچنین فرد در مقطع نوجوانی میل زیادی برای بزرگ شدن و دیده شدن دارد و مسئولیت‌بخشی زمینه بسیار مناسب جهت ارضاء آن است. یکی از کارشناسان در همین زمینه می‌گوید: «ما باید شرایط مرئی شدن هنجاری و مثبت نوجوان را فراهم کنیم. مهمترین و بهترین زمینه‌ای که می‌تواند کمک‌کننده باشد، مسئولیت دادن به نوجوان است» و برای این موضوع، خانواده بستری مطمئن و مؤثر در این زمینه است. علاوه بر این، از نظر کارشناسان واگذاری مسئولیت به نوجوان در خانواده، در خودآگاهی و شناخت نوجوان نسبت به توانمندی‌ها و استعدادهايش و همچنین تقویت حس مسئولیت‌پذیری بسیار مؤثر خواهد بود.

رعایت اصل تدریج: نکته‌ای که در اینجا باید مورد توجه قرار داد این است که والدین باید متناسب با رشد نوجوان، به او مسئولیت داده و از او انتظار داشته باشند؛ زیرا در صورتی که مسئولیت متناسب با توانمندی‌ها نوجوان نباشد، نه تنها از عهده کار به خوبی بر نخواهد آمد، بلکه از آن و شاید به طور کلی از پذیرش مسئولیت گریزان خواهد شد. یکی از کارشناس حوزه خانواده و نوجوان در این زمینه می‌گوید:

«والدین باید نوجوان را در امور مختلف مشارکت دهند و به او مسئولیت واگذار کنند. البته این باید مبتنی بر سیر رشد فرزند باشد که او پس نزنند».

نتیجه گیری و پیشنهادها

مقاله حاضر به دنبال احصاء مهمترین مؤلفه‌های الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان بوده است. نتایج تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با نخبگان و کارشناسان نشان داد، «حفظ صمیمیت»، «کرامت بخشی» و «مسئولیت بخشی» سه مؤلفه اصلی الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوانان هستند. مبتنی بر نظریات رشد نوجوان (مثل نظریات زیست‌شناختی، رفتارگرا، شناختی و اجتماعی) فرد در دوره نوجوانی با تغییرات عمیق زیستی، روانی، معنوی، اجتماعی و شناختی مواجه می‌شود که در نحوه و شیوه ارتباط و تعاملش با سایرین، به خصوص والدین بسیار اثرگذار است. در این دوره که به یک معنا دوره هویت‌یابی است، فرد به دنبال استقلال و خروج از وابستگی به والدین است و خود را در کانون توجهات می‌پندارد. در عین حال نوجوان بواسطه رشد عقلی و توانایی تفکر انتزاعی که بدست آورده است، انتظار دارد والدین مواجهه‌ای عزتمندانه با وی داشته باشند و بتواند در رابطه با مسائل و موضوعات مختلف به خانواده و والدین مشورت دهد. مبتنی بر تغییرات ایجاد شده، والدین نیز می‌بایست مدل ارتباط و تعامل خود با نوجوان را نسبت به دوره کودکی، باز تعریف کنند. اقتضای ویژگی‌های دوره نوجوانی این است که والدین خود را هم‌سطح با او در نظر گرفته و در موضوعات و مسائل مختلف، به نظرات و ایده‌های نوجوان توجه کنند.

این موضوع در ادبیات دینی نیز مطرح شده است و حدیث پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله به خوبی آن را تبیین کرده است. ایشان در رابطه با دوره‌های تربیت و اقتضائات آن می‌فرمایند: فرزند هفت سال سرور، هفت سال فرمانبردار و هفت سال وزیر است. برای وزیر معانی مختلفی ذکر شده است؛ در یک معنا وزیر به کسی گفته می‌شود که بار سنگینی بر دوش گرفته و مسئولیت مهمی را عهده‌دار شده است. از همین رو کسی را که در یک مملکت، مسئول یکی از مقامات مهم است، وزیر می‌خوانند. تا قبل از نوجوانی، طفل در قبال کارهایش مسئولیتی ندارد ولی زمانی که بالغ می‌شود و وارد دوره نوجوانی می‌شود، عهده‌دار مسئولیت شده و باید نسبت به افعالش پاسخگو باشد. وزارت به معنای یاری و معاونت و همکاری در تدبیر و مصلحت‌اندیشی نیز آمده است. در اینجا خانواده همچون یک کشور کوچک در نظر گرفته شده است که هیئت حاکمه آن والدین بوده و آنها می‌بایست فرزند نوجوان را در شورای خانواده به همکاری فکری و مشورت دعوت نمایند تا از این

۱. أَلَوْلَدُ سَيِّدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ مَكَارِمُ (الأخلاق، ج ۱، ص ۲۲۲)

جهت ضمن توجه به ارزش معنوی وی، خواهش تکریم و احترامش را به نحو مطلوبی ارضا کنند (فلسفی، ۱۳۸۲).

براین اساس والدین می‌بایست با ایجاد یک فضای صمیمی و دوستانه و هم تراز انگاشتن خود با نوجوان، زمینه شکل‌گیری ارتباط عاطفی را با فرزند خود فراهم کنند؛ به گونه‌ای که نوجوان احساس کند والدینش او را به خوبی درک می‌کنند و به راحتی و گرمی می‌تواند با آنها ارتباط برقرار کند. مبتنی بر نظرات کارشناسان، والدین می‌بایست جهت برقراری ارتباط صمیمی در دوره نوجوانی، در چارچوب ارتباطی خود با فرزند نوجوان، به مؤلفه‌های «هم‌کلامی»، «هم‌فکری» و «هم‌دلی» توجه ویژه‌ای داشته باشند؛ به نحوی که فرزند در عین احساس ارزشمندی، به رشد و استقلال فکری که به نوعی غایت دوره سوم رشد است، برسد. در الگوهای ارتباطی خانواده نیز مؤلفه گفتگو با نوجوان، بسیار حائز اهمیت است؛ به نحوی که این باور که ارتباط باز و مکرر برای داشتن یک زندگی خانوادگی لذت‌بخش و با ارزش ضروری است، با جهت‌گیری مکالمه بالا مرتبط است. خانواده‌هایی که این دیدگاه را دارند، به تبادل افکار اهمیت داده و ارتباط مکرر با فرزندان خود را ابزار اصلی آموزش و اجتماعی کردن آنها می‌دانند (کوثرنر و فیتزپاتریک، ۲۰۰۲).

نیاز به احترام و تکریم، از جمله نیازهای مهمی است که به نوعی پایه تربیت را شکل می‌دهد. در نگاه اسلام، انسان اشرف مخلوقات بوده و از کرامت ذاتی برخوردار است و همه می‌بایست کرامت انسانی را محترم بشمارند. با توجه به اینکه نوجوانی، دوره شکل‌گیری هویت و شخصیت است، این مسئله از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است؛ به نحوی که حفظ کرامت و احترام نوجوان، زمینه رشد و شکوفایی او در حیات فردی و اجتماعی را فراهم می‌کند و در مقابل تحقیر و تضعیف شخصیت او، زمینه سرخوردگی و افسردگی را در او ایجاد می‌کند و پیامدهای منفی بیشتری را هم می‌تواند به دنبال داشته باشد. در حدیث از امام هادی علیه‌السلام داریم که «هر که برای خود شخصیت و ارزشی قائل نشود از گزند او خاطر جمع مباش»^۱؛ یا در حدیثی دیگر امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «هر که خود را خوار شمارد، به خیرش امید مدار»^۲. این احادیث بر این نکته تأکید دارند که اگر فرد احساس احترام و کرامت نفس نداشته باشد، زمینه گرفتار شدن او به انواع آسیب‌ها وجود خواهد داشت. جالب است در سوی دیگر ما احادیثی داریم که بر ثمره حفظ کرامت اشاره دارند. حضرت

۱. مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَأْمَنُ شَرَّهُ (تحف العقول عن آل الرسول عليهم السلام، جلد ۱، ص ۴۸۳)

۲. مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَرَجُ خَيْرَهُ (تحف العقول عن آل الرسول عليهم السلام، جلد ۱، ص ۴۸۳)

علی‌علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید: «هر که به کرامت نفس خود آگاه شود، شهوات در دیده اش حقیر آیند».^۱ بر این اساس لازم است والدین در ارتباط با نوجوان، نهایت توجه را نسبت به حفظ کرامت و احترام وی داشته باشند. مدارا و تغافل از مهمترین شیوه‌هایی است که والدین برای کرامت‌بخشی نوجوان، می‌توانند از آن استفاده کنند.

روان‌شناسان نیز بر این باورند که تکریم نوجوانان، عزت نفس و خودارزشی را در آنها ایجاد و تقویت می‌کند و همین امر آنها را از بسیاری از رفتارهای هنجارشکنانه و ضد اجتماعی باز می‌دارد. فقدان عزت نفس و احساس احترام، حقارت و ناتوانی را در انسان پدید می‌آورد (شولتز و شولتز^۲، ۱۴۰۱). در مطالعات مختلف نیز این مطلب تأیید شده است که مدل ارتباطی و نحوه مواجهه والدین، نقش مهمی در میزان عزت نفس و احساس کارآمدی و ارزشمندی نوجوان دارد (برک^۳، ۱۴۰۰). از لوازم اصلی اینکه والدین در ارتباط با فرزند نوجوان، به کرامت‌بخشی وی توجه داشته باشند، این است که نسبت به دوره نوجوانی نگاه منفی و تهدیدآفرین نداشته باشند و سعی کنند بر ظرفیت‌ها و ابعاد مثبت این مقطع متمرکز شوند. توجه به این مطلب نه تنها منجر به کاهش تعارض‌ها خواهد شد، بلکه زمینه رشد بهتر و سریعتر نوجوان را نیز فراهم خواهند کرد.

یکی از مهمترین عناصر و مؤلفه‌های پرورش نوجوان، تقویت مسئولیت‌پذیری است. نوجوانی دوره‌ای است که فرد به دنبال استقلال‌طلبی است و می‌بایست در رابطه با برخی از ارزش‌ها و مدل‌های رفتاری‌اش تصمیماتی بگیرد. فرد در دوره نوجوانی خود را در مرکز توجهات می‌پندارد و به نوعی میل به استقلال و دیده‌شدن دارد که عدم توجه مناسب به این میل - به خصوص در فضای رسانه‌ای عصر حاضر - پیامدهای منفی را به همراه خواهد داشت. واگذاری نقش و مسئولیت به نوجوانان یکی از زمینه‌های بسیار مناسب جهت پاسخ به این میل نوجوان است؛ در واقع باید سعی شود بین میل به استقلال‌طلبی و دیده شدن نوجوان با مسئولیت‌پذیری او پیوند برقرار شود تا از این طریق بستر مرئی شدن و اثرگذاری مثبت و مناسب را برای او فراهم کنیم. نهاد خانواده از این نظر، اولین و مهمترین پایگاه برای دیده شدن و مرئی شدن نوجوان است. تحقیقات انجام شده نیز نشان می‌دهد در لقاء حس مسئولیت‌پذیری به نوجوانان، نقش خانواده‌ها بسیار پررنگ است (دیدگاه و همکاران، ۱۳۹۷).

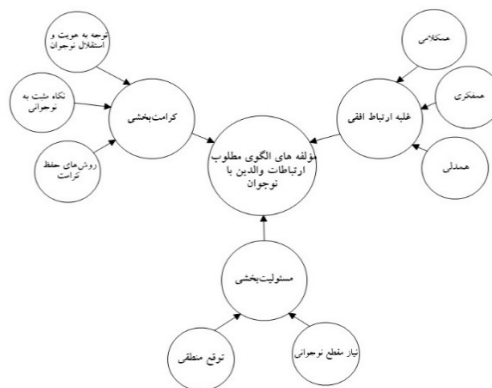
واگذاری مسئولیت واقعی به نوجوانان و احترام به شخصیت و هویت مستقل آنها، نه تنها کاهش تعارض‌های والدین - نوجوان را به همراه دارد؛ بلکه بستر و زمینه‌ای بسیار مناسب جهت رشد و

۱. مَنْ كَرَمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ، هَانَتْ عَلَيْهِ شَهْوَاتُهُ، نهج البلاغه، حکمت ۴۴۹.

2. Schultz. P. & Schultz. E.

3. Berk. E.

شکوفایی استعداد آنها، تقویت عزت نفس، کاهش وابستگی به خانواده و ورودشان به دوره جوانی و بزرگسالی است. نکته‌ای که در رابطه با مسئولیت‌بخشی به نوجوان باید مورد توجه قرار داد، تناسب مسئولیت واگذار شده با توانایی‌های نوجوان است. والدین می‌بایست متناسب با سیر رشد نوجوان، به او مسئولیت بدهند؛ به این معنا که نه واگذاری مسئولیت به نوجوان را بر اساس این نگاه که «او هنوز بچه است»، تا رسیدن به سن جوانی به تأخیر بیندازند و نه اینکه مسئولیت‌هایی فراتر از توانایی‌هایش به او محول کنند؛ چرا که تأخیر در این امر سبب می‌شود فرد همچنان به خانواده وابسته باشد و آمادگی لازم برای ورود به دوره جوانی و بزرگسالی و تشکیل زندگی مستقل را نداشته باشد و از آن طرف در صورتی که مسئولیت متناسب با توانمندی‌های نوجوان نباشد، نه تنها از عهده کار به خوبی بر نخواهد آمد، بلکه شاید به طور کلی از پذیرش مسئولیت گریزان خواهد شد.

تصویر ۱. مؤلفه‌های الگوی مطلوب ارتباطات والدین با نوجوان

مبتنی بر مطالب فوق لازم است سازمان‌های فرهنگی- ارتباطی مربوطه در زمینه تقویت مهارت‌های ارتباطی والدین از طریق نهادهایی همچون مسجد، رسانه، انجمن اولیاء و مربیان و فرهنگسراها برنامه‌های مستمر طراحی و اجرا کنند. در کنار توانمندسازی خانواده‌ها، در نظر گرفتن بسترهای پشتیبانی‌کننده (مثل مراکز مشاوره محلی در مساجد) و ایجاد ساختارهای تقویت‌کننده ارتباطی (مثل مراکز تفریحی خانواده‌محور) از دیگر توصیه‌های سیاستی است که می‌توان در این رابطه پیشنهاد داد. علاوه بر این بازنمایی صحیح نوجوانی در رسانه، نقش مهم و مؤثری در ترویج نگاه ایجابی و فرصت‌محور نسبت به این مقطع در جامعه خواهد داشت.

منابع

اسدی، مسعود؛ منصوریان، یزدان و نظری، علی محمد. (۱۳۹۴). تبیین شاخص‌های والدگری موفق دوره نوجوانی در نمونه‌هایی از خانواده‌های ایرانی: یک مطالعه کیفی. *فصلنامه آموزش بهداشت و ارتقاء سلامت ایران*، (۳): ۲۳۱-۲۱۹.

<http://journal.ihepsa.ir/article-۱-۳۰۹-fa.html>

اسدی، مسعود. (۱۴۰۱). ساخت و اعتباریابی مقیاس والدگری موفق بر اساس فرهنگ خانواده‌های ایران: پژوهش مبتنی بر ریاضیات فازی. *روان‌شناسی فرهنگی*، ۶(۲): ۱۰۶-۱۳۹.

[10.30487/JCP.2021.264795.1216](https://doi.org/10.30487/JCP.2021.264795.1216)

برک، لورا. (۲۰۱۴). *روان‌شناسی رشد*. ترجمه محمدی، سید یحیی (۱۴۰۰). تهران: ارسباران.
دیدگاه، زهرا؛ شریعتی، سید صدرالدین؛ بهشتی، سعید، و ایمانی نائینی، محسن. (۱۳۹۷). تبیین نقش مسئولیت‌پذیری در تربیت اجتماعی نوجوانان بر اساس تفسیر المیزان. *فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی*، ۹(۳۴): ۵۶-۲۷.

<https://doi.org/10.22054/qccpc.2018.29013.1734>

روان‌بخش، محمدحسین. (۱۳۸۵). خانواده و رفتارهای ناپه‌نجان نوجوانان. *فصلنامه علمی - پژوهشی روان‌شناسی دانشگاه تبریز*، ۱(۳ و ۲): ۱۶۶-۱۳۵.

<https://www.sid.ir/paper/۱۲۰۴۱۲/fa>

ساطوریان، سید عباس؛ احمدی، محمدرضا؛ رفیعی هنر، حمید و طهماسیان، کارینه. (۱۴۰۲). طراحی و اعتباریابی الگوی والدگری دوره نوجوانی بر اساس منابع اسلامی. *فصلنامه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده*، (۶۴): ۳۶-۱۱.

https://journals.ihu.ac.ir/article_۲۰۸۳۸۵.html

ساعی، منصور. (۱۴۰۱). الگوهای ارتباطات میان‌فردی والدین و فرزندان در خانواده (تحلیل تجربه فرزندان در خانواده‌های تهرانی). *فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، ۲۳(۵۸): ۲۹۷-۳۲۷.

<https://doi.org/10.22083/jccs.2021.264538.3255>

شرفی، محمدرضا. (۱۳۹۷). *دنیای نوجوان*، تهران: موسسه فرهنگی منادی تربیت.
شولتز، دوان و شولتز، سیدنی. (۲۰۱۳). *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه سید محمدی، یحیی (۱۴۰۱). تهران: نشر ویرایش.

عزیزی، طیب؛ افشاری‌نیا، کریم و امیری، حسن. (۱۴۰۰). مدل‌یابی معادلات ساختاری رابطه تعارض والدین - نوجوان با بدتنظیمی هیجانی در نوجوانان: نقش میانجی اجتناب از تجربه. *مطالعات اسلامی ایرانی خانواده*، (۲): ۱۱۹-۱۱۴.

<https://sanad.iau.ir/Journal/iifsj/Article/۹۲۱۳۲۸>

فلسفی، محمدتقی. (۱۳۸۲). *جوان از نظر عقل و احساسات: بخش اول*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
 فلیک، اووه. (۲۰۰۶). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه جلیلی، هادی (۱۴۰۱). تهران: نشر نی.
 کشاورز، غلامرضا، نوایی‌نژاد، شکوه، و زهراکار، کیانوش. (۱۳۹۹). مدل مفهومی عوامل زمینه‌ساز تعارضات والد
 - نوجوان از دیدگاه والدین. *فصلنامه خانواده و پژوهش*، (۴۷): ۱۷۰-۱۴۷

<https://qjfr.ir/article-۱۰۴-۱-fa.html>

کیوی، ریمون، و کامپنهود، لوک وان. (۱۹۸۸). *روش تحقیق در علوم اجتماعی*. ترجمه نیک‌گهر، عبدالحسین
 (۱۳۸۵). تهران: فرهنگ معاصر.

لیندلف، تامس، و تیلور، برایان. (2011). *روش‌های تحقیق کیفی در علوم ارتباطات*. ترجمه گیویان، عبدالله
 (۱۳۸۸). تهران: همشهری.

محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۹۵). *میزان الحکمه*. ترجمه شیخی، حمیدرضا. قم: دارالحدیث.
 محمدی باغملایی، حیدر و یوسفی، فریده. (۱۴۰۱). رابطه تعامل والدین - نوجوان و درگیری تحصیلی: نقش
 واسطه‌ای یادگیری خودتنظیمی. *خانواده و پژوهش*، (۵۷): ۴۶-۲۳.

https://qjfr.ir/browse.php?a_id=۱۰۷۶&sid=۱&slc_lang=fa

نراقی‌زاده، افسانه (۱۳۹۶). *مسائل نوجوانان و جوانان*. تهران: مه‌راندیش.

Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/146879410100100307>

Burke, J. W. (1989). *Parent-adolescent relationships and family systems functioning*. Oklahoma State University.

Dixon, E. (2015). Self-Esteem, Resiliency, Peer Relationships, and High- Risk Behavior Among Adolescents in Foster Care. Dissertation presented to the Faculty of the California School of Professional Psychology Alliant International University Los Angeles in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Psychology.

Fitzpatrick, M. A., & Ritchie, L. (1993). Communication theory and the family. In *Sourcebook of family theories and methods: A contextual approach* (pp. 565-589). Boston, MA: Springer US.

Koerner, A., & Fitzpatrick, M.A. (2002). Toward a theory of family communication, *Communication Theory*, 12(1): 70-91. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2002.tb00260.x>

Koerner, A. F., & Fitzpatrick, M. A. (2006). Family Communication Patterns Theory: A Social Cognitive Approach. In D. O. Braithwaite & L. A. Baxter (Eds.), *Engaging theories in family communication: Multiple perspectives* (pp. 50-65). Sage.

Koerner, A. F., & Schrodt, P. (2014). An introduction to the special issue on family communication patterns theory. *Journal of Family Communication*, 14(1), 1-15.
<https://doi.org/10.1080/15267431.2013.857328>

Vangelisti, A. L. (Ed.). (2022). *The Routledge handbook of family communication*. Routledge.

Wood, J. T. (2015). *Interpersonal communication: Everyday encounters*. Cengage Learning.